

ПРОФЕСІЙНО ЗНАЧУЩІ ЯКОСТІ МАЙБУТНЬОГО СОЦІАЛЬНОГО ПЕДАГОГА – ВАЖЛИВА СКЛАДОВА ЙОГО ПРОФЕСІЙНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ КУЛЬТУРИ

УДК: 37.02:372.8.(477)

О. М. Гомонюк

Професійна діяльність є сферою реалізації творчих здібностей соціального педагога, індивідуальності, що вимагає розвитку сутнісних сил його особистості. Без певного рівня розвитку професійних морально-психологічних якостей особистості соціального педагога неможливо досягнути якісної зміни в процесі підготовки фахівця, забезпечити творче виконання ним професійних функцій.

Специфіка функцій фахівців соціальної сфери передбачає поєднання їхніх особистісних і професійних якостей (Ю. Василькова, Т. Василькова, Є. Холостова).

Незважаючи на певні здобутки, проблема розвитку професійно значущих якостей майбутнього соціального педагога досліджена недостатньо.

Висвітленню сутності професійно значущих якостей майбутнього соціального педагога як важливої складової його професійно-педагогічної культури присвячена наша стаття.

Як справедливо вважає Є. Холостова, у соціального працівника риси особистості поділяють на три групи. До першої групи належать психофізіологічні характеристики, від яких залежать здібності до цього виду діяльності. До другої – психологічні якості, що характеризують соціального працівника як особистість. У третю групу входять психолого-педагогічні якості, від яких залежить ефект особистої привабливості [17, с. 19].

Якості першої групи, що відображають психічні процеси (сприйняття, пам'ять, уява, мислення), психічні стани (втома, апатія, стрес, тривожність, депресія), увага як стан свідомості, емоційні та вольові прояви (стриманість, наполегливість, послідовність, імпульсивність), мають відповідати вимогам, що висуваються до професійної діяльності соціального працівника.

Деякі з цих психологічних вимог є основними, без них неможлива якісна діяльність. Інші відіграють другорядну роль. Якщо хтось із соціальних працівників не відповідає психологічним вимогам, що висуваються до професії, то негативні наслідки такої невідповіднос-

ті можуть виявитися не так швидко, проте за несприятливих умов вони практично неминучі.

До другої групи якостей належать такі психологічні якості, як самоконтроль, самокритичність, самооцінка своїх учинків, а також стресостійкі якості – фізична тренуваність, самонавіювання, уміння переключатися та керувати своїми емоціями.

Третю групу якостей становлять: комунікабельність (уміння швидко встановлювати контакт з людьми); емпатійність (уміння відчувати настрій людей, виявлення їх настанов та очікувань, співпереживання їхнім потребам); аттрактивність (зовнішня привабливість особистості); красномовство (уміння навіювати і переконувати словом) та ін. [17, с. 19].

На думку Г. Медведєвої, у соціального працівника мають бути сформовані такі особистісні якості, як альтруїзм, чесність, совість, об'єктивність, справедливість, тактовність, уважність і спостережливість, толерантність, терпіння, витримка і самовладання, доброта, любов до людей, самокритичність, адекватність, комунікабельність, оптимізм, сила волі, емпатія, прагнення до самовдосконалення, креативність [11, с. 175].

На нашу думку, до цих якостей необхідно додати милосердя, щирість душі, гідність, честь, скромність, порядність, моральну досконалість, благородство.

До важливих професійних якостей А. Маркова відносить: педагогічну ерудицію, педагогічне цілеполягання, педагогічне (практичне і діагностичне) мислення, педагогічну інтуїцію, педагогічну імпровізацію, педагогічну спостережливість, педагогічний оптимізм, педагогічну винахідливість, педагогічне передбачення і педагогічну рефлексію [10, с. 82–88].

Як видно, автор поняття “якості” вважає близькими до понять “здібності”, тому й співвідносить їх з педагогічною діяльністю.

У дослідженнях, присвячених проблемі формування професійно важливих якостей соціального педагога, ці поняття також розглядаються як синонімічні. Зокрема, О. Максимова вважає, що майбутній

соціальний педагог має володіти такими професійно значущими якостями, як:

мотиваційно-творча активність і професійна спрямованість;

інтелектуально-логічні, інтелектуально-евристичні й комунікативно творчі здібності;

світоглядні, естетичні й моральні якості особистості, що сприяють успішності соціально-педагогічної діяльності;

здібності особистості до самоуправління в соціо-педагогічній і соціокультурній діяльності [9, с. 115].

Її думку поділяє Л. Єлісеєва й уточнює, що професійно важливі якості соціального педагога виявляються у формі здібностей до ефективної професійної діяльності та є результатом інтеграції його індивідуально-особистісної своєрідності на основі вимог цієї діяльності [4, с. 59]. На думку автора, вони можуть бути морально орієнтованими, емоційно-моральними, організаторськими і педагогічними.

Проте існують певні протипоказання для соціально-педагогічної діяльності, зокрема, відсутність або невираженість таких рис, як: любов, довіра, доброта, комунікативність, екстравертованість, самостійність у прийнятті рішення, самосвідомість, емоційна стабільність, стиль взаємодії (відсутність агресії та домінування).

Важливою рисою соціальних педагогів є альтруїзм як здатність робити добро іншій людині, незалежно від її походження, віри, соціального статусу, користі, яку вона приносить суспільству. Тому альтруїстична настанова, що входить в особистісні якості, вимагає від них уміння піднятися над своїми власними бажаннями і потребами та надати пріоритет потребам дитини.

Чесність – необхідна якість соціального педагога. Він має говорити правду про ситуацію клієнта (вихованця), про межі вирішення його проблем, про труднощі, які зустрічаються в роботі, про можливі помилки та способи їх корекції. Чесність соціального педагога – одна з умов довіри до нього з боку клієнта (вихованця) та колег. В її зміст входять правдивість, єдність слова і справи, добровільне визнання своїх помилок.

Совість виступає внутрішнім контрольним механізмом свідомості, що означає спільне бачення, можливість подивитись на свої вчинки очима інших людей або з позиції найвищих моральних імперативів [13].

У соціального педагога совість є почуттям моральної відповідальності за свою поведінку, потребою діяти відповідно до власних уявлень про добро, благо і справедливість. Керуючись власним почуттям справедливості і моральними цінностями суспільства, спираючись на совість, він може розібратись у найскладнішій моральній ситуації і прийняти вірне, морально виправдане рішення.

Головним для поняття “справедливість” є повага прав і гідності людини, те, як вона виконує свої обов’язки. Для соціального педагога справедливість означає так виконувати свої обов’язки, щоб справедливість була відносно інших і завжди зберігалась по-

чуття власної гідності. Ця риса має бути постійно присутня у взаємовідносинах фахівця соціальної сфери з вихованцями (клієнтами), їх близькими, колегами.

Гідність реалізується через ввічливість, порядність, чесність, скромність, вимогливість до себе, самовладання, благородство. Еталоном порядності, моральної досконалості соціального педагога є благородство.

Честь – форма самоповаги особистості, перетворена на соціально-моральну цінність. Вона тісно пов’язана з довірою. Суб’єктивне почуття честі знаходить відображення у гідній поведінці соціального педагога навіть у складних ситуаціях.

Соціальний педагог може мати свої симпатії та антипатії, але вони не мають відображатися на якості його роботи з клієнтами (вихованцями) та колегами, особистість яких потрібно оцінювати об’єктивно, не наділяючи неіснуючими позитивними або негативними якостями.

Уважність і спостережливість також є необхідними рисами особистості фахівця соціальної сфери – соціального педагога і соціального працівника. Адже вони дають можливість побачити усі зміни в настрої клієнта (вихованця), підтримати своєчасно, розвіяти сумніви, показати, що він цінує його.

Толерантність соціального педагога заснована на принципі поваги особистості в кожній людині, визнання за нею права вибору. Ця якість дозволяє прийняти людину такою, як вона є, визнати її право бути самою собою, мати власні погляди, переконання. Проте бути толерантним не означає, що соціальний педагог має підтримувати негативні погляди, ідеї, дії клієнта, що можуть вплинути на його подальше життя і діяльність.

Скромність фахівця соціальної сфери тісно пов’язана із самокритичністю та високою вимогливістю до себе. Він має уміти тверезо оцінювати свою працю, бачити в ній помилки, аналізувати й оцінювати власні дії та вчинки, сміливо виявляти власні недоліки, визначаючи їх чесно та відверто, вживати всіх заходів до їх усунення.

Ставлення людини до самої себе є надзвичайно важливим індикатором її уміння вирішувати проблеми інших як свої власні. Адже “людина, котра нездатна зрозуміти саму себе, не зрозуміє й іншого, а не вміючи вирішити свої проблеми, не зможе допомогти ближньому”, – справедливо вважає О. Карпенко [5, с. 18].

Витримка та самовладання є важливими якостями особистості фахівців соціальної сфери. Адже витримка дозволяє зберігати зовнішньо спокійний вигляд, а самовладання допомагає зберігати спокій у душі. І навіть якщо клієнт (вихованець), з яким працює соціальний педагог, виплесне власні негативні емоції, то стриманість і самовладання стануть у нагоді для продовження роботи з ним.

Для майбутнього соціального педагога необхідне самовладання – особливість вольової поведінки людини, а в стійких формах – вольова риса вдачі, що виявляється в умінні володіти своїми почуттями і настроями, стримувати власні прагнення, якщо вони

ведуть до неправильних реакцій, не допускати імпульсних дій.

Внутрішня здатність людської волі творити добро становить сутність любові. Адже любов – це перша важлива моральна чеснота кожної людини. Без любові соціальний педагог не зможе бути для клієнта (вихованця) другом, наставником, близькою людиною. Тому він має уміти шукати та знаходити в людях позитивні риси та якості, розуміти причини й умови виникнення недоліків і пороків. Любов поглиблює рівень довіри, відвертості, взаєморозуміння між клієнтом (вихованцем) і фахівцем соціальної сфери. А байдужість до людини призводить до неухважності, нерозуміння її внутрішнього світу і зменшує ефективність впливу на неї.

Одним із чинників вибору професії “соціальний педагог”, як свідчать дослідження науковців і підтвердили результати нашої роботи, є любов до дітей та бажання допомогти їм у засвоєнні досвіду.

Адекватна самооцінка необхідна соціальному педагогу у здійсненні важливих для суспільства професійних функцій. Адже “самооцінка – це не лише пізнання самого себе, але й певне ставлення до себе: до своїх якостей і станів, можливостей, фізичних і духовних сил, тобто – самосвідомість” [15, с. 30]. Будучи складовою Я-концепції, самооцінка відображає ступінь розвитку у людини відчуття самоповаги, відчуття власної цінності і позитивного ставлення до всього того, що входить у сферу її “Я”. Тому низька самооцінка передбачає неприйняття себе, самозаперечення, негативне ставлення до своєї особистості.

На думку Л. Бороздіної, самооцінка є дуже важливим, якщо не ключовим компонентом самосвідомості, та забезпечує наявність не лише критичної позиції індивіда відносно того, чим він володіє, але й оцінки з точки зору певної системи цінностей [2, с. 23–48].

Будучи компонентом самосвідомості, адекватна самооцінка допомагає соціальному педагогу правильно організувати управління своєю поведінкою. Самоповага, упевненість у собі, вимогливість до себе, адекватність самооцінки, самокритичність, самоактуалізація відображають сутність Я-концепції соціального педагога.

Комунікабельність є важливою якістю соціального педагога, тому що від неї залежить успіх його діяльності в цілому. Адже під час спілкування він дізнається про ситуацію клієнта, його проблеми, пріоритети, очікування. І саме у спілкуванні разом з вихованцем соціальний педагог розробляє план спільних дій з розв’язання проблеми, обговорює процес його виконання та результати.

Тому під час навчання у вищому навчальному закладі потрібно сформувати в майбутніх соціальних педагогів культуру спілкування, що є однією з найбільш важливих форм зовнішнього вияву внутрішньої культури особистості. Моральні норми визначають зміст певних дій і вчинків, мотивів поведінки, а культура спілкування засвідчує, як саме реалізуються моральні вимоги, які манера і стиль поведінки людини як у повсякденному житті, так і в трудовій діяльності чи в товаристві друзів і колег [15].

Оптимізм (з лат. *optimus* – найкращий) є поглядом на життя з позитивної точки зору, що означає впевненість у кращому майбутньому. Оптимізм – це схильність у всьому в житті бачити краще, вірити в успіх, в успішний результат чогось [16].

Соціальний педагог, будучи реалістичним, позитивним, відкритим і впевненим у можливості здійснення соціальної справедливості, здатності людини до постійного саморозвитку та самовдосконалення, вселяє оптимізм, радість, надію й віру в клієнта. Адже оптимізм – це глибока довіра до життя і до людей, доброзичливість – риси, без яких неможливо працювати у соціальній сфері.

Воля як свідоме регулювання людиною своєї поведінки та діяльності виявляється в умінні долати внутрішні та зовнішні труднощі у здійсненні цілеспрямованих дій і вчинків. Конкретно вона виступає в таких рисах характеру, як цілеспрямованість, рішучість, наполегливість, мужність.

На особистісному рівні воля виявляється в силі волі, енергійності, наполегливості, витримці та ін.

Без розвинутої сили волі соціальний педагог не зможе виконати свій професійний обов’язок. Адже здатність не відступати перед труднощами, перешкодами, що виникають у процесі роботи, уміння доводити справу до кінця необхідні для виконання професійних функцій фахівцю соціальної сфери. Його сила волі може також змусити клієнта знову повірити в себе, подолати слабкість та зневіру у власні сили, активно підключитися до діяльності і тим самим підвищити його особистісний потенціал та соціальну активність [11, с. 175].

Соціальний педагог прагне до самовдосконалення через власну діяльність, спілкування з іншими людьми. Навчаючись, студент має намітити власну індивідуальну програму, тобто визначити основну лінію поведінки у майбутній професійній та особистій сфері. У цьому йому може допомогти самоосвіта та самовиховання.

Професія соціального педагога – це одна з тих професій, що не терпить застою в знаннях. Це зумовлено небувалим науково-технічним і соціальним прогресом, духовним розвитком нашого суспільства, інтенсивним ростом запитів і потреб вихованців у різних галузях знань, різноманітним інтересів. Але найголовніше – те, що сучасна практика ставить таке розмаїття питань та ситуацій, розв’язати які може людина не просто освічена, а та, яка мислить. Усе це зобов’язує соціального педагога систематично вдосконалювати свою професійну майстерність, займаючись самоосвітою та самовихованням.

Ми погоджуємося з О. Кочетовим, що самовиховання – це “свідоме й кероване особистістю самовдосконалення, в якому відповідно до вимог суспільства, цілей й інтересів самої людини формуються запроєктовані нею сили і здібності” [6, с. 136]. Прагнення до самовдосконалення соціальним педагогом може стати позитивним прикладом і в роботі з вихованцями, сприяючи їхньому особистісному зростанню.

Отже, будучи носієм суспільних знань і цінностей, соціальний педагог, у першу чергу, є особистістю з різ-

номанітними якостями. Серед них ми можемо назвати такі: альтруїзм, любов до людей, чесність, совість, об'єктивність, справедливість, тактовність, уважність і спостережливість, толерантність, терпіння, витримка і самовладання, доброта, милосердя, щирість душі, гідність, честь, скромність, порядність, моральна досконалість, благородство, самокритичність, адекватність, комунікабельність, оптимізм, сила волі, емпатія, прагнення до самовдосконалення, креативність.

Проте є якості, без яких неможливо здійснювати професійну діяльність, про що свідчать дослідження знаних науковців з психології і педагогіки Ф. Гонаболіна, В. Кан-Калика, Н. Кузьміної, Н. Левітов, А. Маркової, Л. Мітіної, Є. Рогова, В. Сластьоніна.

Серед основних підходів до визначення якостей, важливих для здійснення професійної діяльності, найбільш визнаною є точка зору Є. Клімова. Дослідник у системі професійно важливих якостей виокремив такі основні елементи: громадянські якості, ставлення до праці у певній професійній галузі, загальну дієздатність, окремі здібності та підготовку до праці в певній професійній галузі [7].

Професійно важливі якості – це здібності суб'єкта, що включені в процес діяльності та впливають на ефективність її виконання за такими параметрами, як: продуктивність, якість та надійність [3].

Російський науковець В. Шадриков визначає професійно важливі якості як індивідуальні якості суб'єкта діяльності, що впливають на ефективність діяльності та успішність її засвоєння [18, с. 66].

Отже, професійно важливі якості співвідносяться з певною діяльністю і характеризуються як здатності до конкретної діяльності. Причому вони в цій же діяльності й розвиваються.

Професія “людина – людина”, до якої належить соціальний педагог, вимагає, за визначенням Є. Клімова, “усіх особистісних якостей, які забезпечують успішну взаємодію між людьми, розуміння людей та ефективний вплив на них, установалення контактів, організацію спільної діяльності” [7].

У комплекс необхідних професійно значущих якостей соціального педагога, як вважає О. Максимова, входять: потреба трудитися з повною віддачею сил в інтересах суспільства, почуття обов'язку, відповідальності, самостійності, наполегливості у досягненні поставленої цілі, творче виконання професійних функцій [9].

До професійних якостей соціального педагога Т. Шишковець відносить:

природність – здатність бути самим собою в процесі взаємодії з оточенням;

доброзичливість – здатність доброго, приязного сприйняття оточення, готовність до будь-якої підтримки людини, яка її потребує;

емпатія – уміння стати на позицію сприйняття світу таким, яким його сприймають інші люди, з метою пошуку компромісного розв'язання проблеми, що виникла;

відвертість – уміння щиро говорити про свої почуття та думки, передаючи їх співрозмовнику;

делікатність – м'якість, ввічливість, тактовність у спілкуванні з іншими людьми;

конкретність – уміння відповідати на поставлене питання або викласти власне судження [19, с. 39].

На думку дослідників О. Бодальова, Г. Ковальова, існує прямий зв'язок між повноцінністю, когнітивною складністю, диференційованістю Я-концепції суб'єкта та відображенням ним особистісних особливостей інших людей [1].

У процесі пізнання соціальним педагогом особистості вихованця важливими є механізми ідентифікації, емпатії та децентрації. Адже саме зі здатністю побороти свій егоцентризм, зрозуміти і прийняти точку зору дитини, стати на її місце та міркувати з її позиції суттєво пов'язані адекватність, повнота та глибина пізнання особистості вихованця.

Отже, розвиток професійно значущих якостей є важливим завданням усіх викладачів, які здійснюють навчання і виховання майбутніх соціальних педагогів.

Не всі проблеми, звісно, розв'язані. Перспективою подальших досліджень є вивчення такого питання, як визначення перспектив розвитку професійно-педагогічної культури студентів освітньо-кваліфікаційного рівня “магістр”.

Список використаної літератури

1. Бодалев А. А. Личность и общение / А. А. Бодалев. – М. : Международная педагогическая академия, 1995. – 328 с.
2. Бороздина Л. В. Тестовый материал для лабораторных занятий. В разделе: “Потребности, мотивы, эмоции” курса общей психологии : [методическое пособие] / Л. В. Бороздина. – М. , 1994. – С. 23–48.
3. Вербицкий А. А. Активное обучение в высшей школе: контекстный подход / А. А. Вербицкий. – М. : Высшая школа, 1991. – 207 с.
4. Елисеєва Л. Я. Формирование профессиональных важных качеств социального педагога в учебно-воспитательном процессе колледжа : дисс. ... канд. пед. наук : 13.00.08 / Любовь Яковлевна Елисеєва. – М., 2005. – 259 с.
5. Карпенко О. Г. Професійне становлення соціального працівника : [навчально-методичний посібник] / О. Г. Карпенко // Держ. центр соц. служб для молоді, Міністерство України у справах сім'ї, дітей та молоді, Державний центр соціальних служб для молоді, Ін-т соц. роботи та управління НПУ ім. М. П. Драгоманова. – К., 2004. – 164 с.
6. Кочетов Г. М. Механизмы процесса профессионализации / Г. М. Кочетов. – Томск, 1975. – С. 73–77.
7. Климов Е. А. Психология профессионального самоопределения [Текст] / Е. А. Климов. – М. : Академия, 2004. – 304 с.
8. Макрицкий М. В. Категория “педагогическая культура” и ее концептуально-понятийный анализ [Текст] / М. В. Макрицкий // Ученые записки. Общественные и гуманитарные науки. Педагогика. – Т. 2. – 2003. – С. 84–85.
9. Максимова Е. Ю. Формирование профессионально значимых качеств у будущих социальных педагогов : дисс. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Елена Юрьевна Максимова. – Казань, 1999. – 210 с.
10. Маркова А. К. Психологический анализ профессиональной компетентности учителя [Текст] / А. К. Маркова // Советская педагогика. – 1990. – № 8. – С. 82–88.
11. Медведева Г. П. Профессионально-этические основы социальной работы : [учебник для студ. высш. учеб. заве-

- дений] / Г. П. Медведева. – М. : Издательский центр “Академия”, 2007. – 272 с.
12. Организация самовоспитания школьников : [кн. для учителя] / А. И. Кочетов. – Минск : Нар. асвета, 1990. – 171 с.
13. Петрушенко В. Л. Етика та естетика : [навч. посіб.] / В. Л. Петрушенко. – Львів : Вид-во Національного університету “Львівська політехніка”, 2008. – 180 с.
14. Социологический энциклопедический словарь. На русском, английском, немецком, французском и чешском языках / [редактор-координатор академик РАН Г. В. Осипов]. – М. : Издательская группа ИНФРА. М-НОРМА, 1998. – 488 с.
15. Спиркин А. Г. Сознание и самосознание : общественно-политическая литература / А. Г. Спиркин. – М. : Политиздат, 1972. – 303 с.
16. Толковый словарь русского языка : В 4 т. / [под ред. Д. Н. Ушакова]. – М. : ООО “Изд-во Астрель”, ООО “Изд-во АСТ”, 2000.
17. Холостова Е. И. Профессиональный и духовно-нравственный портрет социального работника / Е. И. Холостова. – М. : РГСИ, 1993. – 51 с.
18. Шадриков В. Д. Психология деятельности и способности человека : [учебное пособие] / В. Д. Шадриков. – [2-е изд., перераб. и доп.]. – М. : Издательская корпорация “Логос”, 1996. – 320 с.
19. Шишковец Т. А. Справочник социального педагога / Т. А. Шишковец. – М. : ВАКО, 2005. – 208 с.

*Рецензент – кандидат педагогічних наук,
доцент Полюк В. С.*